

Marx og marxismen etter hundre års fortsatt kapitalisme

Karl Marx forutsa kapitalismens snarlige undergang. I løpet av de vel 100 årene siden Marx døde har kapitalismen utviklet seg til nye høyder. Riktignok hadde Marx rett i at kapitalismens utvikling ikke var noen harmonisk prosess. To dype kriser og to verdenskriger har den vært gjennom siden hans tid, og i år feirer vi tiårsjubileum for kapitalismens seneste krise. Men etterkrigstidens vekstfase var likevel uten historisk sidestykke. Kapitalismen i den vestlige verden viste seg forenlig med et allment velferdsnivå og former for politisk deltakelse som Marx nok ville ansett som uforenlig med en produksjonsmåte basert på privat tilegnelse av profitten. Vi skal ikke hovre over at Marx fra sitt ståsted i forrige århundres engelske kapitalisme ikke kunne forutsi fenomener som nasjonalismens kraft, kanaliseringen av klassemotsetningene til et velferdsstatlig kompromiss med organisasjonsfrihet og parlamentarisk demokrati, eller byråkratiseringen av de statssosialistiske planøkonomiene. Det som står fast er at Marx - mer enn noen annen av klassikerne innen samfunnsvitenskapen - har gitt oss holdepunkter i arbeidet med å analysere disse utviklingstrekkene. Det er her, i Marx' historiske og konfliktorienterte perspektiv på koblingene mellom politikk, økonomi og samfunn, hans aktualitet fremfor alt ligger.

Det ligger noe tvetydig i det å feire 100-års-jubileum for en begravelse. Tvetydig er også den situasjon jubileet fant sted i. Mens den vestlige velferdsstatens glansperiode på 60- og 70-tallet ga grobunn for radikaliserings-, autoritetsskepsis og fagkritikk, skaper kapitalismens dypeste krise siden 30-årene høyrebølge, konformitetspress og disiplinering. Velstandstoppen ved inngangen til 70-tallet ga rom for en sterk Marx-interesse. Dette er vel den viktigste bakgrunnen for at noen i Vesten i det hele tatt kunne komme på tanken om å feire et Marx-jubileum i 1983. Men markeringen av dette jubileum faller sammen med utflatningen av den radikaliseringsbølgen som utgikk fra

studentopprøret på slutten av 60-tallet.

Radikaliseringen på 70-tallet hadde to kilder: på den ene siden bunnet den i visse arbeidergruppers skuffelse over at etterkrigstidens velferdsstatlige kompromisspolitikk hadde fått så få konsekvenser på grunnplanet i bedriftene. Kiruna-streiken var det viktigste skandinaviske eksemplet på denne misnøyen. På den annen side sprang den ut av den sterke universitetsutbyggingen på 60-tallet. Denne hang sammen med en teknokratisk tro på at investering i utdanning var viktig for den økonomiske veksten, og med en vestlig (særlig amerikansk) frykt for at russerne var i ferd med å forbigå Vesten på dette punkt. Ironisk nok ble studentopprøret det viktigste resultatet av disse utdannelsesreformene. Dette var altså en radikalisering med basis i velutdannede, intellektuelle mellomlag. Og innenfor disse gruppene var det mange som kastet sitt teoretisk interesserte blikk på Karl Marx' verk.

Intellektuell høykonjunktur for marxismen korresponderte altså med økonomisk høykonjunktur for den vestlige, velferdsstatlige kapitalismen. Begge disse konjunkturbølgene har flatet ut i løpet av 70-tallet. Dette forklarer nok noe av den tvetydigheten som heftet ved Marx-jubileet i 1983. For mange av Marx-spesialistene får refleksjonene omkring Marx nærmest karakter av et eksistensielt oppgjør med tidligere intellektuelle besettelser. Andre forsøker å markere sitt definitive oppgjør med fortiden ved rituelt å avsløre marxismens umenneskelige vesen på nyfilosofisk vis. Fornuftskritikere og kulturpessimister ser sitt snitt til å fordømme marxismen som en avleggs "åndsretning" og samtidig forkaste erfaringene fra studentoppgjøret uten å ha den ringeste forståelse av hva som lå i det.

Dette at Marx-jubileet så lett degenererte til navlebeskuelse gjorde at Vardøger lenge nølte med å markere det med et temanummer. (Vi nølte så lenge at dette nummer i realiteten blir et 101-års minne). Det rituelle og ahistoriske preget ved mange av jubileumsårets Marx-kommentarer virket imidlertid også som en utfordring. Det kunne være på sin plass å demonstrere at Vardøgers ikke-dogmatiske marxisme kan behandle sine intellektuelle forfedre på en måte som unngår de mest patetiske fallgruvne Marx-jubileet har lokket mellomlags-radikalismen ut i.

Vardøger hører utvilsomt hjemme innenfor den marxistiske tradisjonen som oppsto med utgangspunkt i studentopprøret.

Tidsskriftets første nummer fra 1969 viser dette med all ønskelig tydelighet. Men Vardøger har aldri kastet seg ut i finslipt Marx-filologi eller overgeneralisering uten politisk bakkekontakt. Snarere har tidsskriftet ansett det som sin oppgave å arbeide i forlengelsen av Marx med fokus på aktuelle problemstillinger: utviklingslinjer innen dagens norske, europeiske og globale kapitalisme, politiske bevegelser på norsk venstreside fra sosialdemokratiet til økologi- og ml-bevegelsen, samt skjebnen til de overgangssamfunnene som har brukt Marx som sin ideologiske gallionsfigur. Det er egentlig et brudd med Vardøgers holdning at vi lager et nummer om Marx selv.

Vardøgers perspektiv har vært historisk konkret heller enn abstraherende. Eksempelvis er overgangssamfunnene blitt analysert ut fra de rådende produksjonsmåter i disse landene, ikke som en eller annen mystisk inkarnasjon av "marxistiske ideer". Spørsmålet er nå hvordan en kan anlegge et tilsvarende historisk konkret perspektiv på Marx og marxismen? Et blikk på etterkrigsmarxismens situasjon viser oss: intellektuelle venstreradikalere står som marxismens forvaltere i relativ atskillelse fra arbeiderbevegelsen. De brede lag av arbeiderklassen i Vesten har sluttet opp om etterkrigskapitalismens kobling av vekst og velstand. (Plant annet derfor har da også arbeiderbevegelsen så store problemer i den nåværende krisesituasjon). De tre komponentene som må analyseres er altså: marxismen, de intellektuelle og arbeiderklassen. Dette forholdet vil vi betrakte i historisk og kunnskapssosiologisk lys: marxismen, arbeiderklassen og de intellektuelle på Marx' egen tid, innenfor europeisk historie etter Marx og innenfor norsk historie. Det viser seg at dette forholdet aldri har vært enkelt: det har alltid vært preget av uoverensstemmelser, gjensidig isolasjon og uinnfridde forventninger.

Det ser ut til at både Marx og hans etterfølgere som regel har vært ute av stand til å etterleve den programmatisk 11. Feuerbachtese om å forandre verden, ikke bare fortolke den. Marxistene i Vesten har med få unntak forblitt filosofer. I sin fortolkning av verden har de postulert historisk nødvendige utviklingslinjer, snarere enn å interessere seg for de forandrende krefter som spilte seg ut i samfunnet foran øynene på dem. Syttitallsmarxismen, en intellektualistisk radikalisme i velferdsstatens mest modne fase, kunne vanskelig gjøre annet enn å videreføre denne tradisjonen. Mer enn noen gang i den marxistiske tradisjon gjorde man fortolkningen av sin samtid til et

spørsmål om fortolkning av Marx' skrifter. Så lenge man intellektuelt kunne overbevise seg om kapitalismens for-gjengeligheit kunne man trygt se bort fra den virkeligheten som burde ha vært analysert, og for Nordens del var dette framfor alt velferdsstaten og sosialdemokratiet. Både i teoriens forhold til virkeligheten og innen selve marxismen er det et spenningsforhold mellom fortolkning og forandring. Disse spenninger og motsetninger er et gjennomgangstema i dette nummer av Vardøger.

De to første artiklene dreier seg om Marx selv. Hans Magnus Enzensbergers bidrag står for det dokumentariske innslaget. Enzensberger har klippet sammen et utvalg ytringer som illustrerer hvilke inntrykk Marx gjorde på folk han møtte eller pleiet omgang med. Vi ser Marx snart gjennom venners, snart gjennom fienders øyne, vi blir med på å kaste forundrede, innforståtte, hatske og beundrende blikk på denne mannen. Etter hvert framstår - på godt og ondt - et helhetlig bilde av marxismens grunnlegger.

Knut Ågotnes' kritiske diskusjon viser at selv for Marx' eget vedkommende var tilknytningen til konkrete bevegelser og erfaringer innen arbeiderklassen et kronisk problem. Gjennom hele Marx' virke er det en tendens til at han velger å overbevise seg og sine lesere om en ubøyelig historisk nødvendighet, heller enn å gjøre analysen av de rådende klasseforhold på nasjonalt plan til grunnlag for sine politiske standpunkter.

Arne Overreins artikkel tar opp marxismens forhold til arbeiderbevegelsens mobilisering i andre europeiske land etter Marx' død. Overrein baserer analysen av marxismens forhold til arbeiderklassen og de intellektuelle på den sammenliknende historieskrivningens påvisning av særtrekkene ved kapitalismens utvikling i Tyskland og Russland. De konkrete utviklingsproblemene og konfliktlinjene i de forskjellige landene avgjorde hvilke elementer i Marx' lære som ble trukket fram og også hvilket gjennomslag marxismen fikk. Overrein trekker også linjen videre til verdenskapitalismens utvikling etter siste krig: både et fenomen som frigjøringsbevegelsene i Den tredje verden og den konsoliderte kapitalismen i Vesten gir opphav til utviklingsprosesser og konfliktlinjer ganske forskjellige fra dem Marx forestilte seg.

Artiklene av Einar Terjesen og Hallvard Tjelmeland tar for seg marxismen innen norsk arbeiderbevegelses historie.

Holder en Terjesens presentasjon av marxismens ideologiske funksjon i norsk arbeiderbevegelse ved århundreskiftet opp mot det Marx-bilde som Enzensberger gir, ser en at norske sosialisters omgang med marxismen nok var av et slag Marx selv ville ha foraktet. Ser en dette i lys av problemstillingen i Ågotnes' artikkel, må det sies at en slik holdning ikke nødvendigvis taler til Marx' fordel.

Tjelmeland behandler perioden 1930-68. I hele denne perioden står sosialdemokratiet som det sentrale samlingspunktet for norsk arbeiderbevegelse. På 30-tallet framstår en intellektuell marxisme for første gang i Norge: dens utvikling går fra radikal opposisjon over til innordning under sosialdemokratiet i den fase - nemlig etterkrigstiden - da sosialdemokratiet står i spissen for å dra de norske arbeidende masser ut av alt som måtte likne på den utarming som dogmatiske marxister mente ville sikre revolusjonens uunngåelige komme.

En kunne slutte av dette at historien gjentar seg og at syttitallsmarxismen vil følge Mot Dags ferd tilbake til sosialdemokratiet. Men historien beveger seg ikke gjennom slike repriser. Det vi i dag erfarer, er de kombinerte virkninger av to prosesser: For det første av en økonomisk krise som har oppstått innenfor den vestlige verdenskapitalismen som sosialdemokratiet alltid har ivret for å integrere Norge i (jfr. *Vardøger* 12/1982). For det andre den politiske deltakelseskrise og høyredreining som måtte melde seg etter 30 års utbygging av velferdsstaten gjennom brede, kompromisspregede og konflikt-tilslørende sosialdemokratiske reformer (jfr. *Vardøger* 11/1981). Riktignok må man utvilsomt si at syttitallsmarxismens største feil var at den i all sin intellektualisme lot være å analysere arbeiderklassens konkrete erfaringer, som nettopp har vært knyttet til sosialdemokratiet. (I stedet forsøkte man å fornekte sosialdemokratiet ved å anklage det for å "svike" arbeiderklassens historiske misjon.) Det er likevel ikke gitt at en slik analyse vil føre tilbake til sosialdemokratiet. Det som særmerker norsk sosialdemokrati i dag er forsøket på å fastholde et kompromiss med det private næringslivet selv i en periode der dette kompromisset har utspilt sin rolle, altså selv på slutten av 70-tallet der vekst og velstand synes atskillig vanskeligere å forene enn før. Sosialdemokratiet er merket av 30 års høykonjunktur.

Men høykonjunkturen som bar den sosialdemokratiske bølgen, har igjen slått over i krise, trass i makroøkonomisk planlegging og velferdsstatlig sikkerhet. Skal vi legge grunnlaget for en konstruktiv politikk i dagens situasjon, må vi først forstå hvordan dette omslaget kunne være mulig. Her har vi fortsatt bruk for de analyseredskaper Marx har etterlatt oss.

Redaksjonen

Kursbuch 73

Konservativismus im Angebot

Tilman Spengler, Rundblick vom Scherbenhaufen
Timothy Garton Ash, Eiserne Lady und Superman
Lothar Baier, La force tranquille
Walter Boehlich, Diese unsere Regierungserklärung
Hans-Jürgen Puhle, Vom Programm zum Versatzstück
Die Trägheit der Seele, Vier Modelle
Heike Behrend, Die Zeit geht krumme Wege
Dieter Kampe, Fortschritt als Irrlicht
Wolfgang Krohn, Der Zwang zum Fortschritt
Ursula Krechel, Abmahnung an die neue Weiblichkeit
Karl Markus Michel, Abschied von der Moderne?

Kursbuch/Rotbuch Verlag

September 1983

9 Mark
